

ЗА СВОБОДАТА, ВОЛЯТА И СВОБОДНАТА ВОЛЯ

Този градеж се свежда до размисли върху волята и още по-конкретно свободната воля. Въпросът за свободата, волята и свободната воля е колкото стар, толкова модерен и писанията са многобройни и неизчерпаеми.

Ще започна с два цитата познати на всички:

Човек се ражда свободен, Човек е осъден да бъде свободен.

Но какво всъщност е свободата и съществува ли тя?

Свободата не е просто факт от човешкия живот. Тя трябва да се защити и изстрада както в историята, така и в личния живот на всеки човек. Човек се ражда свободен, но цял живот трябва да разкъсва веригата на обстоятелствата. Волята е способност на човека да противостои на нежелано въздействие и да реализира желани цели. Волята е силата на свободата. Без силата на волята свободата би била само мечта. Волята е активната ни способност да реализираме онова, което нашият Аз иска.

Постигането на вътрешна свобода може да се характеризира като най-велик идеал на човечеството, с непосредствено отношение към щастието. Обвързаността между двете е дотолкова тясна, че по повод падането на Берлинската стена Ленард Бърнстейн дирижира Ода на радостта от Деветата симфония на Бетовен, като заменя „радост със „свобода" и така преименува финалното Presto в Ода на свободата.

От друга страна, не бива да забравяме, че ароматът на свободата рядко омайва нашия свят - в една или друга степен човеците се подчиняват на необходимост: физическа, социална, политическа, и най-вече психологическа. Както особено сполучливо е казал в „За обществения договор" Жан-Жак Русо, „Човек се ражда свободен, за да се види окован навсякъде. Дори когато се мисли господар над други, той си остава по-голям роб от тях".

В опитите си да дефинираме свободата обикновено започваме със съждение в отрицателен смисъл: „Свободата е отсъствие на съпротива". Към него прибъгва и Бърtrand Ръсел, за да продължи по следния начин: „Когато определяме нещо като „свободно", смисълът на казаното остава неуточнен, докато не посочим от какво именно е свободно то. Ако някой или нещо са свободни, значи не са обект на външна принуда, а за да бъдем съвсем точни, следва да посочим що за принуда би могла да бъде тя". Тоест, човешката свобода се възприема като „идеал", идентичен с естественото състояние на личността. Разнообразни препятствия лишават отделната личност от този идеал, като я оставят със стремежа да си върне загубената свобода. И така стигаме до въпроса за свободната воля. Той е философски по характер и необятен в своите измерения, така че изчерпателният обзор на всички възгледи по този фундаментален проблем остава невъзможен за осъществяване. Ето защо тук ще се опитаме да обрисоваме набързо масонското гледище относно свободната воля, преди да пристъпя към постигането на вътрешна свобода и възможността, която е в състояние да предложи свободното зидарство в това странстване.

Въпросът за свободната воля

Диалектиката на свобода и необходимост заема съществен дял от мисълта през периода на Просвещението, в който се корени интелектуалната канава на свободното зидарство. Томас Хобс прави опит да ги примири в произведението „Левиатан" (1651): „Свобода и необходимост са съвместими: тъй както водата не само се радва на свободата да тече по канала, но е същевременно принудена да го прави, така и доброволните човешки постъпки са белези на свобода, но понеже всяка проява на човешка воля, всеки порив и всяка наклонност произтичат от една и съща първопричина, последвана от непрекъснатата верига (чиято първа брънка е в ръцете на Бог, най-първ сред причините), то значи произтичат от необходимост.

В наши дни възгледите на Хобс се подлагат на критика заради приравняването на човешкото поведение към действието или бездействието на всички живи същества и неодушевени предмети. Независимо от това, всеки може да намери в тях близка за себе си мисъл: всички сме убедени, че когато решим да предприемем или не нещо, ние го правим по собствена воля. След това обаче, когато обърнем поглед назад, можем да съзрем причините, обусловили нашето поведение, насочилите ни към съответния избор външни фактори, които

вече сме в състояние да анализираме. След още известно време се убеждаваме, че в условията на конкретната ситуация друг избор просто не сме имали. Шопенхауер очертава тази дилема по следния начин: „Можем да правим каквото си щем, само че във всеки един момент от живота сме в състояние да щем само едно определено нещо и абсолютно нищо различно от това едно нещо“.

Ако обаче всичко, което пощем, идва като резултат от чиста необходимост, как можем да носим отговорност за собствените си решения? Ако желаем оправдано да говорим за нравствена или юридическа отговорност в класическия смисъл на думата, то следва да е налице и алтернатива за избраното поведение при същите налични условия. Тоест, ако искаме да държим някому сметка заради това, че е предпочел „неправилно“ пред „правилно“ решение, то за същия някой следва да е бил възможен изборът на „правилното“ вместо на „неправилното“ при съществуващите условия. Иначе няма как да разграничим застрелялия другото, след като последният е насочил в главата му пистолет, от решилия просто ей така да отнеме човешки живот.

Гьоте и Хегел относно необходимост и свобода

Йохан Волфганг фон Гьоте, един от най-изтъкнатите мислители и поети на Просвещението, е масон. Поезията му отразява диалектиката на Хегел, мисълта на Лайбниц и светогледа на Спиноза. Една от главните теми в творчеството на Гьоте се свързва с очевидния парадокс на необходимостта и свободата. В няколко свои работи той отразява стремежите на човека към съвършенство, въпреки всички пречки, които среща в този свят. В едно свое произведение той сравнява човешкия дух с вода, която трябва да е неподвижна, за да се огледат звездите в нейната повърхност, но вълните на необходимостта я къдрят непрекъснато, като пречат на човешката личност да остане в покой. Гьоте разглежда най-важните страни от живота като „действие“, в чието отсъствие нищо не е възможно. В *Symbolum* (Символ), едно от масонските стихотворения от своя късен период, той пише: „Зидарският занаят напомня живота с вечните му разпри; подобен е на вълнението, създавано от човека връз лицето на земята“.

Такъв възглед дава израз на Хегеловата диалектика, съгласно която всяко понятие носи в себе си своята противоположност: Хегел смята, че явлението, изначално „само за себе си“, се превръща в „предназначено за нас“, след като премине през опитността на съзнанието. Диалектиката ни казва, че това е фаза на разделение от самия предмет. Така че първата стъпка към осъзнаване на дадена същност е негативна по характер; тя е отрицание.

Отричащото съзнание, което се разграничава от „другото“ в първата фаза на диалектичния процес, отрича казаното отрицание през втората: то отчита факта, че явлението представлява единство със своята противоположност, за да се издигне на ново ниво, където феноменът и „другото“ се обединяват и ликвидират напълно тази двойственост. Но самата фаза е също обект на диалектичен процес. Тя ще бъде отречена по реда си, за да се обедини със своята антитеза, докато в крайна сметка бъде оформена „концепцията“, идеалната форма, при която всички противоположности се ликвидират. Хегел обяснява това със „самоосъзнатото съзнание“.

В своята „Феноменология на духа“ той дефинира самоосъзнанието като отделяне на човешкия разум от всичко останало, за да се създаде първият дуализъм. Духът се абстрахира от себе си; настава нескончаемо страдание. Разумът се опитва да изгради образ на идеала, или понятието, но успява да се домогне единствено до абстрактна категория. Реализацията на самоосъзнанието става възможна единствено посредством „опит“. То не „учи“, нито „трупа знания“, но събира „опит“, който го превръща в личност сама по себе си. Това самоосъзнаване на разума крие в себе си ядрото, което ще пусне на воля човешкото начало.

Гьоте и Хегел дефинират уникален подход към свързаната със свободната воля и необходимостта дилема. Човешкият разум не само се преобразува, но и внася изменения в действителността, посредством усъвършенстване на концепция или създаване на нова. Процесът се възпроизвежда във всички области на човешка дейност: науки, изкуства, юриспруденция, обществени науки. Определенията за понятия от рода на „демокрация“ или „свобода“ през ХХІ век се оформят като резултат от безброй действия и противодействия, поради което се различават съществено от своите класически аналози от Древна Гърция. Процесът е продукт на диалектика, при която ставаме свидетели на положителни исторически

процеси. Също както при собствените ни действия, за нас е трудно да съзрем и осмислим всички условия, при които възниква определен исторически момент, поради което сме склонни да възприемаме самата история като обикновени повторения в рамките на нескончаема поредица от авторитарни и либеритарни движения, съпътстващи въздигането и паданията на империи. Можем обаче да различим в ретроспектива диалектическия модел, който следва историята в нейния път през положителни развития към идеала на свободата.

Личен стремеж към вътрешна свобода и масонство

Както казахме по-горе, свободата се определя *prima facie*, като липса на каквато и да било съпротива срещу реализирането на воля. Все пак, за да бъдем в състояние да говорим за този „феномен на свобода“, най-първо следва да сме способни да осъзнаваме собствената си воля, което, на свой ред, предполага наличие на познавателна и духовна готовност за „изпитване на свобода“. Подобен потенциал не може да се създаде само посредством четене, учение или приказки; той изисква непреклонно прилагане на добродетели, при постоянен самоконтрол за недостатъци. Аристотел очертава такъв подход към морални добродетели в своето произведение Никомахейска етика:

„Добродетелта бива следователно два вида, интелектуална и морална, (...) моралната е резултат от привички, поради което нейното наименование (етика) идва като леко променената дума етос (навик). Оттук става ясно още, че никоя морална добродетел не възниква у нас по естествен път; доколкото нищо, което съществува естествено, не може да формира привичка, противостояща на собствената му природа“.

Подобна мисъл срещаме и в творчеството на съвременния философ Робърт Хилари Кейн. Той пише за „себеформиращи действия“. Според него макар повечето човешки постъпки да зависят от външни условия, съществуват моменти, когато направеният избор предполага атрибутите на бъдещото Аз. Подобни избори имат нравствен характер и допринасят за формиране облика на личността.

„Добродетелна“ ще назовем онази личност, която не действа по силата на принуда или прищявка, а на собствена воля и при ясно различима роля на „Аз-а“, когато взема решение.

От друга страна, придържането към еталона на нравствени добродетели в живота може да доведе до стагнация при светогледа, ако човек не е готов да поставя под въпрос собствената си същност. Всички физически и социални явления, на които става свидетел човешкият разум, довеждат до категоризиране на неща и идеи — безброй дефиниции за понятия, основани върху личен опит или знания относно чужд такъв. В по-голямата си част те представляват кулминации на суеверия, полуистини или вярвания, които ще се окажат погрешни в хода на времето. Освобождането от тях предполага опълчване и справяне със собствените „идоли“. По думите на Сахир Ерман, „човек трябва да се освобождава от суеверия, мисли, мнения, доктрини и представи, които са му внушавани като истини, за да осъзнае техния същински характер и се научи да вярва изцяло на собствените си сетива или, казано иначе, да се сдобие със свободата да постъпва, както повелява разумът“.

Първият и главен „идол“ е собственият образ на Аз-а. Неговият характер се определя от персоналното разграничаване на личността от „другото“ - себеалиенацията. В хода на диалектическия процес човек трябва да се припознава в образа на „другото“, за да стигне до нова дефиниция, която обединява двете.

Това означава, че изграждането на себеосъзната личност предполага разграждане и сътворяване отново на „Аз-а“, което произтича посредством последователен диалектически метод. Човек трябва да е готов за среща със своята „сянка“, както казва К.Г. Юнг, за да стане след това отново едно цяло, като припознае себе си в онова, което отрича или отказва да бъде. И тогава трябва да намери сили за съграждане на образа си чрез отрицание на отрицанието.

„Свободата“, придобита по този начин, може да се „усети“, макар и само за кратко, стига да осъзнаваме ограниченията, които сами сме си наложили. Само че в мига, когато си дадем сметка за тези ограничения или окови и се освободим от тях, ние се обвързваме с други, които образуват основа за нова двойственост. Следователно усещането за свобода трябва да се ограничава единствено в рамките на оня миг на активно съзидание и себеоформяне. Колкото

по-често човек стига до такова състояние, толкова по-„свободен“ ще бъде той в рамките на своя живот.

Свободното зидарство е система, която използва символизъм и ритуални действия с цел да внушава морални ценности. Прилаганият от масонството подход на езотерично посвещаване предоставя уникален начин да заобиколим стената на познание, която всеки изгражда между себе си и света, и се изправим лице в лице срещу подсъзнателното. Нашето учение проповядва да водим добродетелен живот. Обичайните ни практики целят установяване на привички, които утвърждават казаните морални добродетели с оглед личния опит. Изживяното по време на посвещаване, от друга страна, подтиква масона да се възпроя отново и отново срещу собствената представа за „Аз-а“, както и срещу образа на „другото“, и го принуждава да изгражда съзнателно своя характер, което на свой ред води към „свобода“.

Свободната воля - масонска „догма“?

Често се твърди, че масонството не признава никаква догма, като оставя личността свободна в нейните вярвания и съвест. От друга страна обаче, Древните вехи (ландмарки) на масонството са задължителни. Трябва да се отбележи също така, че нашите ритуали и символи носят следи от философията на Просвещението. В така очертаната рамка структурата и целите на масонското дело се оформят въз основа на определени философски предпоставки. И ако се възползваме от ритуала и символизма, ще можем да обрисоваме вижданията на свободното зидарство относно свободата и свободната воля.

На първо място следва да се признае, че вярата в безсмъртието на душата се нарежда при (регулярното) масонство сред Вехите като основна предпоставка. Ето защо може да се твърди, че виждането за човека като не по-различен от машина, а за неговата воля - само като ефект на мозъчни процеси, не се вписва в представата за безсмъртна душа. От друга страна, споменатите два подхода могат да се съвместят посредством използване на различни дефиниции за понятията „душа“ и „безсмъртие“, тоест на такива с чисто деистка или пантеистка окраска. В този случай представата за „човека като машина“ не се разминава изцяло с масонската доктрина, но остава приемлива единствено за свободни зидари с особени представи относно занаята.

Първото сред древните задължения на един свободен зидар, както ги е формулирал Андерсън в своите Конституции, гласи, от една страна, следното: „Масонът е длъжен по своята принадлежност да следва моралния закон“. Това задължение може да се разглежда като отзвук от Кантовия детерминизъм. Но и то е податливо към съюзяване с различни философски платформи, които проповядват по-висока степен на отговорност.

Крайна цел за свободното зидарство е съграждането на метафоричен „храм“ от „дялани камъни“, тоест масони, полагащи усилия да се усъвършенстват посредством овладяване на собствените страсти и създаване на братство от човеци. Тази цел се гради върху предпоставката, че хората „могат“ да стават по-добри в резултат от собствени волеви усилия и непрекъснато практикуване на нравствени добродетели. В отсъствие на - детерминистична или недетерминистична - представа за свободна воля става невъзможно да се постигне подобна цел или дори само да се стремим към нея. Немислимо е свободното зидарство да приобщава каквито и да било философски възгледи, които категорично отхвърлят свободната воля.

Иначе казано, масонството е съвместимо с всякакви философски идеи, освен със строго детерминистични и песимистични възгледи, които отхвърлят изцяло представата за свободна воля.

л.” Синове на Изтока”
Долината на Варна, 6020